

راهکارهای گسترش و آموزش حقوق بشر دوستانه در ایران

مهدی ذاکریان*

چکیده

جامعه ایرانی همواره در زمینه فراگیری حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه علاقمندی ویژه‌ای از خود نشان داده است. در این زمینه پیگیری فعالیتهای خیرخواهانه، راهاندازی جمعیت شیر و خورشید سرخ ایران و سپس جمعیت هلال احمر، مشارکت در کنوانسیونهای چهارگانه ژنو و پروتکل‌های الحاقی آن و غیره قابل ذکرند. این موضوع در کنار ویژگی سیاسی و اقتصادی خاورمیانه بر اهمیت گسترش و آموزش حقوق بشر دوستانه در کشور می‌افزاید. پرسش کلیدی این پژوهش نیز در همین راستا مطرح می‌شود که چگونه می‌توان آموزش حقوق بشر دوستانه را در کشور فراگیر و نهادینه نمود؟ در راستای پاسخ به پرسش کلیدی ذکر شده، پژوهشگر این فرضیه را مطرح می‌کند که آموزشهای غیررسمی در فراگیری و نهادینه ساختن حقوق بین‌الملل بشر دوستانه در ایران از کارایی مؤثرتری برخوردارند. به منظور آزمون این فرضیه، پژوهشگر از ابزارهای مشاهده، آزمایش و بررسی یافته‌های پژوهشی در موضوع حقوق بشر دوستانه در کشور بهره می‌برد. در همین زمینه متون مدرن آموزش رسمی و غیر رسمی حقوق بشر دوستانه، روشهای مدرن آموزش حقوق بشر دوستانه با آموزشهای غیررسمی سنتی حقوق بشر دوستانه در کشور مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرند.

کلید واژه‌ها: حقوق بشر دوستانه، ایران، آموزش، شبیه‌سازی، جنگ، کنوانسیونهای ژنو

* دکتر مهدی ذاکریان، مدرس روابط بین‌الملل و حقوق بشر در دانشگاه و پژوهشگر ارشد مرکز پژوهشهای علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه

مقدمه

بستر سازی فرهنگی و آموزشی پیش شرط گسترش استانداردهای حقوق بشری و حقوق بشردوستانه در واحدهای سیاسی است. کشور ما به لحاظ جغرافیای سیاسی در منطقه‌ای قرار گرفته است که پیش‌بینی چنین بسترسازی ضروری می‌شود. منطقه و محیط پیرامونی کشور ویژگی‌های مثبت و منفی فراوانی را متوجه شهروندان و جامعه ایرانی کرده است. همجواری با دریای خزر در شمال و دسترسی به آبهای گرم خلیج فارس در جنوب، همسایگی با شبه قاره هند، پاکستان و افغانستان در شرق و عراق و ترکیه در غرب از کشور ما یک قطب و چهار راه تمدنی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی ویژه‌ای ساخته است. به باور بسیاری از پژوهشگران به ویژه پژوهشگران مسایل خاورمیانه، نقش ایران به مانند یک کانون تمدنی در نظام بین‌الملل برجسته بوده است.^۱ پیشینه تاریخی و امروز ایران نشان می‌دهد که چگونه این مرز و بوم بر مناطق همسایه خود اثر گذارده و بی‌نصیب از دستاوردهای مثبت و منفی همسایگان خویش نمانده است. از جمله این تعامل‌های مثبت و منفی مباحثی است که در چارچوب حقوق بین‌الملل بشردوستانه قابل بحث و پیگیری است. درگیری، جنگ، کشمکش و تهاجم از یک سو در کنار بازسازی، میانجیگری، ساختن و هم‌اندیشی از نمونه‌هایی است که در شرق، غرب، جنوب و شمال کشورمان به فراوانی دیده شده‌اند. تکرار تاریخی این پارامترها به همراه نیاز ویژه منطقه ما به گسترش فرهنگ حقوق بشردوستانه عوامل عمده‌ای هستند که افزایش توانایی‌های بالفعل و بالقوه کشور در موضوع حقوق بشردوستانه را تشویق می‌کنند. مقاله پیش روی با توجه به مفروض ذکر شده، این پرسش کلیدی را پیش‌روی قرار می‌دهد که چگونه می‌توان آموزش حقوق بشردوستانه در کشور را فراگیر و نهادینه نمود؟

در راستای پاسخ به این پرسش کلیدی این فرضیه مطرح می‌شود که آموزش‌های غیررسمی در فراگیری و نهادینه ساختن حقوق بین‌الملل بشردوستانه در ایران از کارایی مؤثرتری برخوردارند. پژوهشگر برای آزمون این فرضیه از ابزارهای مشاهده، آزمایش و بررسی یافته‌های پژوهشی خویش

طی نه سال تدریس (۱۳۸۳-۱۳۷۴) در دانشگاه‌های گوناگون کشور در تهران و دیگر شهرها در موضوع حقوق بشر و حقوق بشردوستانه در سطوح مختلف بهره می‌برد. روش پژوهش علی-توضیحی است. گردآوری داده‌ها بر پایه مؤلفه‌های زیر انجام شده است: کتابخانه‌ای (گردآوری فیشهای پژوهشی از کتاب، سند، مقاله، رساله و مصاحبه مکتوب) و پیمایشی (مشاهده، تجربه و تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها). پژوهشگر بر این باور است که پیش‌دوریه‌های بومی و ذهنی بر محتوای هر پژوهشی در حوزه علوم اجتماعی اثرگذار است. بنابراین، امکان خطای ناشی از این امر را در پژوهش پیش روی مد نظر دارد. گفتنی است که این موضوع از جمله محدودیتهای انجام این پژوهش است که رفع آن نیازمند تأمین امکانات مورد نیاز برای انجام یک پژوهش پیمایشی در این موضوع است. پژوهشگر انجام چنین پژوهشی را با بهره‌گیری از روشهای میدانی (پیمایشی) و اجرای آزمونهای آماری از جمله تی تست (T-Test) و مربع کای (Chi-Square test) با مقیاس رتبه‌ای و اسمی سودمند می‌داند.

۱. تعریف حقوق بین‌الملل بشردوستانه

دستیابی به یک تعریف یگانه از مفاهیم مطرح در علوم اجتماعی به ویژه مفاهیم مرتبط با علم حقوق امری دشوار می‌نماید. حقوق بشردوستانه نیز واژه‌ای است که از آن توصیفها و توضیحات فراوانی ارائه شده است. بر این پایه، شناخت دقیق و به دست آوردن تعریفی روشن از حقوق بشردوستانه از دو زاویه امکان‌پذیر است: حقوق بین‌الملل و حقوق بشر.

۱.۱. حقوق بشردوستانه در واقع یک شاخه از حقوق بین‌الملل عمومی است و با قرارگیری در زیر این عنوان، همه ویژگیهای خویش را ارائه می‌کند.^۲ از جمله اینکه حقوق بین‌الملل بشردوستانه مجموعه‌ای از قواعد بین‌المللی با منشأ قراردادی یا عرفی است که تنها به منظور مسایل بشردوستانه‌ای که در ارتباط مستقیم با درگیریهای مسلحانه بین‌المللی یا ملی هستند، تنظیم می‌شود. همین‌طور، حقوق بشردوستانه به دلایل انسان‌دوستانه موجب ایجاد محدودیت برای طرفهای درگیر در به کارگیری

برخی از ابزارها و روشهای جنگی شده و از اشخاص نیز پشتیبانی کارامدی را به عمل می‌آورد.^۳ بنابراین، حقوق بین‌الملل بشردوستانه شاخه‌ای از حقوق بین‌الملل است که به کارگیری خشونت در درگیریهای مسلحانه را به واسطه دو ویژگی محدود می‌کند: الف- جدا کردن کسانی که در مخاصمات به طور مستقیم مشارکت نداشته یا ندارند؛ ب- به کارگیری خشونت به اندازه مورد نیاز برای دستیابی به اهداف درگیری.^۴ این تعریف ما را به اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه راهنمایی می‌کند از جمله تمایز میان نظامیان و غیرنظامیان، خودداری از حمله به کسانی که خارج از میدان نبرد قرار دارند، خودداری از تحمیل رنجهای غیرضروری، اصل ضرورت و تناسب. بدین ترتیب، محدودیتهایی را می‌توان در حقوق بین‌الملل بشردوستانه دید. از جمله اینکه حقوق بین‌الملل بشردوستانه کاربرد خشونت را ممنوع نمی‌کند، همه کسانی را که در یک درگیری مسلحانه هستند مورد پشتیبانی قرار نمی‌دهد، تمایزی بین اهداف درگیری قایل نمی‌شود، نمی‌تواند یکی از طرفهای درگیر را از دشمن بودن منع کند و همچنین، حقوق بین‌الملل بشردوستانه فرض را بر این قرار می‌دهد که طرفهای یک درگیری مسلحانه، رفتارهای عقلایی دارند.^۵

۱.۲. در تعریف دیگری از حقوق بین‌الملل بشردوستانه، آمده است که حقوق بین‌الملل بشردوستانه، شاخه‌ای از حقوق بشر است که در منازعات مسلحانه بین‌المللی و در برخی اوضاع و احوال معین و محدود، در منازعات مسلحانه داخلی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برخی هم حقوق بشردوستانه را با شیوه مشابه در تعریف آن از منظر حقوق بین‌الملل معرفی کرده‌اند: اصول و قواعدی که استفاده از خشونت را در دوران منازعات مسلحانه محدود می‌کند و هدف از آن عبارت است از: پشتیبانی از کسانی که به طور مستقیم درگیر جنگ نیستند یا دیگر درگیر نیستند یعنی زخمیها، بیماران، کشتی شکسته‌ها، اسراء و افراد غیرنظامی و محدود کردن آثار خشونت در جنگ به منظور دستیابی به اهداف جنگ. به عبارتی، پرهیز از انتقام‌جویی و اذیت و آزاری که تأثیری در اهداف جنگ ندارد.^۶

با توجه به دو نوع تعریف ارائه شده از حقوق بین‌الملل بشردوستانه یکی بر پایه حقوق بین‌الملل و

دیگری بر پایه حقوق بشر، مقررات و موازین حقوق بشردوستانه به دو حوزه زیر تقسیم می‌شوند: الف. مقرراتی که حق طرفهای درگیر را در کاربرد روشها و ابزارهای جنگی محدود می‌سازد؛ ب. مقرراتی که از اشخاص و در هنگام درگیریهای مسلحانه پشتیبانی به عمل می‌آورد.^۷ این ابعاد گسترده و خاص از تعریف حقوق بین‌الملل بشردوستانه سبب می‌شود تا موضوع آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه از ظرافت و پیچیدگی ویژه‌ای برخوردار شود به گونه‌ای که بدون پیشینه نظری و عملیاتی، نتوان به درستی حقوق بین‌الملل بشردوستانه را به دیگران آموخت. در این زمینه، رئیس دفتر نمایندگی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در ایران تأکید می‌کرد که نوع حمایت از افراد در هنگام جنگ را نه با کتاب بلکه در عمل باید آموخت.^۸ این برداشت با توجه به تکنیکها، ابعاد گسترده و پیچیدگیهای موضوع حقوق بین‌الملل بشردوستانه درست به نظر می‌رسد.

۲. اهداف و منابع حقوق بین‌الملل بشردوستانه

هدف حقوق بین‌الملل بشردوستانه تضمین صلح و پشتیبانی از افراد، همراه با یک نظم پایدار و گسترش پیشرفت اجتماعی با تضمین آزادی است. به همین دلیل، عنوان می‌شود که حقوق بین‌الملل بشردوستانه بخشی از حقوق است که برای درگیریهای مسلحانه که معمولاً از آن به جنگ تعبیر می‌شود، تدارک دیده شده است.^۹ زیرا هنگام درگیری یا جنگ، پدیده‌هایی همچون صلح، انسان، توسعه و آزادی در معرض تهدید یا نابودی قرار می‌گیرند. حقوق بین‌الملل بشردوستانه در تلاش است تا عملیات جنگی کاهش یابد. این امر، پیش از هر چیز با ایجاد مانع در پذیرش جنگ و نوع استفاده از روشهایی که در جنگ کاربرد دارند اعمال می‌شود. همچنین، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، در تلاش است از اشخاص غیرنظامی یا کسانی که در مخاصمات مشارکت ندارند، پشتیبانی به عمل آورد. به لحاظ منابع حقوق بین‌الملل بشردوستانه، گفتنی است که تا قرن نوزدهم منشأ حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مقررات و قواعد مذهبی و فرهنگی سراسر جهان بود. از آغاز قرن نوزدهم، تحولات

تازه‌ای در حقوق بین‌الملل بشردوستانه پدید آمد که در پی آن دولتها مجموعه‌ای از قواعد عملی مبتنی بر تجارب به دست آمده از جنگهای جدید را وضع نمودند؛^{۱۰} به گونه‌ای که هم اکنون منابعی که برای حقوق بین‌الملل بشردوستانه در نظر می‌گیرند عبارتند از: ۱. عرف؛ ۲. قراردادها و معاهدات؛ ۳. رویه قضایی؛ ۴. قطعنامه‌های سازمان ملل متحد؛ و ۵. قطعنامه‌های کنفرانسهای بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر.

امروزه به شکلی ویژه از کنوانسیونهای چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و دو پروتکل الحاقی ۱۹۷۷ به عنوان منابع اصلی حقوق بین‌الملل بشردوستانه نام می‌برند. این کنوانسیونها مهمترین ابزارهای بین‌المللی برای دفاع از حیثیت انسانی در هنگام جنگ هستند.^{۱۱} تا بیستم مه سال ۲۰۰۳، ۱۹۱ کشور به کنوانسیونهای چهارگانه، ۱۶۱ کشور به نخستین پروتکل الحاقی و ۱۵۶ کشور به دومین پروتکل الحاقی پیوسته‌اند. گفتنی است که ماده ۹۰ نخستین پروتکل الحاقی کنوانسیونهای ژنو اعلامیه‌ای به منظور پذیرش صلاحیت یک کمیسیون بین‌المللی برای کشف حقیقت و چگونگی نقض مفاد کنوانسیونهای چهارگانه ژنو و پروتکل‌های الحاقی را پیش‌بینی کرده که تا ۲۰ مه ۲۰۰۳، ۶۵ کشور این اعلامیه را پذیرفته‌اند.^{۱۲} نظر به گستردگی و فراگیری این کنوانسیونها در میان کشورها، شایسته است که توجه دقیقی در بسترسازی فرهنگی آنها در هر کشوری انجام شود. آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه در ارتباط تنگاتنگی با آموزش کنوانسیونهای چهارگانه ژنو و پروتکل‌های الحاقی به آن قرار دارد. بر پایه این کنوانسیونها، بیشترین مسؤولیت در امر آموزش و گسترش فرهنگ حقوق بشردوستانه متوجه واحدهای سیاسی (کشورها) و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ است.^{۱۳} این موضوع در بعد داخلی سبب برجسته شدن نقش نهادهای آموزشی و سیاسی از جمله ریاست جمهوری، وزارت علوم، شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت کشور، وزارت امور خارجه، وزارت آموزش و پرورش و هلال احمر جمهوری اسلامی ایران می‌شود. همچنین کمکهای مشورتی و عملیاتی سازمانهای غیرحکومتی فعال کشور در زمینه حقوق بین‌الملل بشردوستانه بسیار سودمند است. در بعد خارجی و بین‌المللی نیز اقدامات

کمیته بین‌المللی صلیب سرخ به ویژه مسؤولیت و نقش نمایندگی صلیب سرخ در ایران برجسته‌تر و سنگین‌تر است. تعامل منطقی، پویا و همراه با احترام نمایندگی صلیب سرخ در کنار ارائه کمک‌های مادی و همچنین کمک‌های تکنیکی و حرفه‌ای در دستیابی به اهداف کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو بسیار مؤثر است. در این زمینه، جامعه بین‌المللی از کمیته بین‌المللی صلیب سرخ درخواست کرد تا از کشورها در راستای ترجمه اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه به منظور فعالیتهای اجرایی و آموزشی پشتیبانی به عمل بیاورد.^{۱۴} ارکان اصلی و فرعی ملل متحد در کنار سازمانهای بین‌المللی غیرحکومتی می‌توانند به کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در گسترش فرهنگ حقوق بین‌الملل بشردوستانه کمک نمایند و از این کمیته پشتیبانی کنند.

۳. ضرورت‌های آموزشی حقوق بشردوستانه در ایران

همان‌گونه که در آغاز پژوهش اشاره شد، جغرافیای سیاسی ایران از چند بعد بر ضرورت‌های توجه به اعمال قواعد حقوق بشردوستانه در کشور می‌افزاید. ایران یکی از سه کشور غیرعرب منطقه خاورمیانه است. این منطقه به لحاظ تاریخی و سیاسی، همواره درگیر کشمکش‌های فرسایشی و ضربتی درازمدت و کوتاه مدت بوده است. جنگ‌های اعراب و اسرائیل، جنگ ایران و عراق، حمله عراق به کویت و جنگ متحدین علیه آن کشور و به تازگی دو حمله آمریکا در منطقه یکی به کشور افغانستان و دیگری به عراق نمونه‌هایی از تنش‌های منطقه است. به طور طبیعی، دامنه این مناقشات به موضوعاتی کشیده شد که به طور مستقیم متوجه حقوق بشردوستانه است. بروز چنین جنگ‌ها و درگیری‌هایی آموزشی فراگیر و پایدار حقوق بین‌الملل بشردوستانه در کشور را ضروری می‌سازد، زیرا منطقه و همسایگان ما همواره درگیر کشمکش‌های خونین و دامنه‌داری بوده‌اند. برای نمونه، همسایگان شمال غرب ایران در منطقه قفقاز درگیری‌های دامنه‌داری را پشت سر گذاشته و هنوز هم آرامش و دوستی کامل میان دو کشور آذربایجان و ارمنستان برقرار نگردیده است. نقشی که ایران به ویژه

جمعیت هلال احمر در کاهش رنجهای این درگیری ایفا کرد، ستودنی و قابل توجه است. نهادینه شدن این نقش در پرتو آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه یکی دیگر از ضرورت‌های موضوع آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه در کشور است. اهمیت مرزهای شرقی نیز موضوع توجه به آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه را ضروری می‌کند. حمله آمریکا به افغانستان و سرنگونی طالبان از یک سو و پیگرد تروریست‌های القاعده دو موضوعی هستند که دامنه آنها - در هنگام نبرد و پس از آن - در حقوق بین‌الملل بشردوستانه قابل پیگیری و توجه بوده و هست. از مارس سال ۲۰۰۳ تاکنون نیز موضوع عراق و حمله آمریکا به آن کشور به بحث حقوق بشردوستانه منطقه ما افزوده شده است. همچنین به سبب درگیری‌های گفته شده، پناهجویان فراوانی از این کشورها به سوی ایران سرازیر شدند. در دهه گذشته نزدیک به سه میلیون پناهجوی افغانی، عراقی، آذری و غیره به ایران روی آوردند. ایران در چند سال پایایی رتبه نخست میزبانی از پناهندگان در جهان را داشته است. بر پایه برآورد دولت ایران، نزدیک به یک میلیون و هفتصد هزار پناهنده افغانی و دویست و دو هزار پناهنده عراقی در سال ۲۰۰۳ در ایران حضور داشتند. بر پایه آمار کمیساریای عالی پناهندگان ملل متحد (UNHCR)، از هنگام فروپاشی طالبان در افغانستان، شش صد و سی هزار پناهجوی افغانی تا ۹ دسامبر ۲۰۰۳ از ایران به کشور خود بازگشتند.^{۱۵}

پیشینه حضور نزدیک به ۳ میلیون پناهنده در ایران و همچنین رتبه نخست و جهانی ایران در میزبانی از پناهندگان، پیش‌بینی موضوع آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه به افراد و نهادهای مسؤول در کشور را ضروری می‌کند. تنوع ملیتی و قومی همسایگان و ظرفیت بالای فرهنگ و تاریخ ایران در پذیرش قومیت‌های گوناگون سبب مهاجرت و پناهجویی بسیاری از اقوام و ملیت‌های کشورهای همسایه در هنگام درگیری‌ها به مرزهای ایران گردید. کردهای شمال و شیعیان جنوب عراق پس از جنگ دوم خلیج فارس، شمار بالایی از مردم افغانستان پس از اشغال افغانستان از سوی شوروی و همچنین طی درگیری‌های داخلی در این کشور، کوچ و پناهجویی بسیاری از کویته‌ها طی جنگ دوم

خلیج فارس و همچنین بسیاری از آذری‌ها و غیره همگی از جمله موارد پناهجویی و مددجویی است که نگاه جدی به حقوق بین‌الملل بشردوستانه در منطقه و کشور ما را ضروری می‌کند. ایران علاوه بر همسایگان، همواره درهای خود را به روی بوسنیایی‌های مسلمان و فلسطینی‌های مجروح گشود. تمرین و تکرار چنین رفتارهای انسان‌دوستانه‌ای از علاقمندی کشور و ملت ایران به موضوع حقوق بین‌الملل بشردوستانه نشان دارد. این علاقمندی در کنار جبر منطقه‌ای ما سبب می‌شوند تا آموزش و پژوهش در زمینه حقوق بین‌الملل بشردوستانه در اولویت‌های ضروری کشور قرار گیرند.

همچنین در کنار معایب ساخته انسان، معایب و بلایای طبیعی منطقه را نباید از یاد برد. بسیاری از بلایا با موضوع امدادسانی و کمک نهادهای بشردوستانه گره می‌خورند. زلزله‌های رودبار و بم، خشکسالی درازمدت و نابودی تالابها و محیط زیست و سیل و توفان از جمله موضوعاتی بوده‌اند که آسیبهای فراوانی را متوجه جمعیت انسانی در کشور ما کرده‌اند. تلفات و آسیب برخی از این بلایای طبیعی به مراتب زیانبارتر از آسیبهای ساخته دست انسان است. البته اگر در یک کشور برای رویارویی با این بلایا، پیش و پس از رویداد، برنامه‌ریزی سامان‌مندی پیش‌بینی نشده باشد یا با سستی و ناتوانی علمی و عملیاتی با آن برخورد شود، گناه چنین امری کمتر از گناه کشورها و افرادی نیست که کنوانسیونهای ژنو را نقض کرده‌اند. بدین منظور، آموزشهای امدادسانی و بهره‌گیری از تکنیکهای مدرن سازمانهای بشردوستانه مانند کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، فدراسیون صلیب سرخ و هلال احمر، پزشکان بدون مرز، پزشکان جهانی و غیره در این زمینه ضروری است. تجربه بم درس بزرگی در ضرورت بهره‌گیری از آموزشها و تکنیکهای مدرن امدادسانی در کشور و همکاری نزدیک با کمیته بین‌المللی صلیب سرخ است.

۴. راهکارهای آموزشی

۴.۱. آموزش رسمی

الف. مدارس و دانشگاهها: آموزش حقوق بشردوستانه به همراه آموزش فرهنگ صلح و مدارا می‌تواند از طریق نهادهای رسمی آموزشی نهادینه شود. دبستان، مدرسه راهنمایی، دبیرستان، مراکز پیش‌دانشگاهی، دانشگاهها و دانشسراها در این زمینه نقش بالایی دارند. به‌کارگیری روشهای بدیع آموزشی به ویژه روشهای آموزشی شبیه‌سازی، مطالعه موردی و روش کلینیکی در این زمینه می‌تواند سودمند واقع شود.^{۱۶} با اینکه مدرسه‌ها و دانشگاهها بیشترین و مهم‌ترین بخش جمعیت کشور را در بردارند، هم‌اکنون مدارس و دانشگاهها همه‌توان خود را در این زمینه به کار نگرفته‌اند. در بهره‌گیری از روشهای آموزشی نیز بیشترین توان آموزشی مدارس و دانشگاهها در زمینه آموزش استادمحور صرف می‌شود. این روش به دلیل تکیه بر حافظه در طول زمان کارایی خود را از دست می‌دهد. آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه نیازمند روشهای آموزشی است که در دراز مدت نیز دانشجویان و دانش‌آموزان محتوای آن را به یاد داشته باشند.

ب. نهادهای انتظامی و نظامی: نیروی انتظامی (پلیس)، ارتش، سپاه و بسیج بر پایه تعهد جمهوری اسلامی ایران نسبت به کنوانسیونهای ژنو موظف به فراگیری اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه هستند. این موضوع از محتوای مواد ۴۷، ۴۸، ۱۲۷ و ۱۴۴ کنوانسیونهای یکم، دوم، سوم و چهارم ژنو نشأت می‌گیرند. بر پایه این مفاد، دولتهای عضو این کنوانسیونها متعهد به گسترش مفاهیم و متون مندرج در کنوانسیونها، آموزش آنها در برنامه‌های آموزش نظامیان و آموزش ملی هستند: «دولتهای معظم متعهد متعهد می‌شوند که در زمان صلح و جنگ متن کنوانسیونهای حاضر را در گسترده‌ترین سطح ممکن در کشورهای متبوع خود اشاعه دهند و به ویژه تدریس آن را در برنامه‌های تعلیمات کشوری بگنجانند، به طوری که عامه مردم خصوصاً نیروهای مسلح در جنگ و کارکنان بهداری و روحانیون ارتش به اصول آن واقف باشند.»^{۱۷} همچنین بر پایه ماده ۸۳ نخستین پروتکل الحاقی به کنوانسیونهای

ژنو ۱۲ اوت ۱۹۴۹ مصوب هشتم ژوئن ۱۹۷۷، «طرفهای معظم متعهد متعهد می‌شوند که در هنگام صلح و جنگ، کنوانسیونها و پروتکل حاضر را در گسترده‌ترین سطح ممکن در کشورهای خود منتشر کرده و به ویژه تدریس آنها را در برنامه‌ها و دستور کارهای نظامی بگنجانند و سکنه غیرنظامی را به مطالعه آنها تشویق نمایند تا نیروهای مسلح و سکنه غیرنظامی از این اسناد آگاهی یابند.»^{۱۸} پیشینه تعامل نیروهای نظامی و انتظامی با موضوع حقوق بین‌الملل بشردوستانه سبب می‌شود تا نیروهای نظامی و انتظامی کشور بتوانند در این موضوع به بهترین شیوه عمل و رفتار کنند. این موضوع در بر گیرنده نیروهای امدادی و پزشکی در کنار آتش‌نشانی و مراکز حوادث غیرمترقبه است. از آنجا که این نهادها نیز جزو نهادهای رسمی کشور هستند، آموزش این نهادها به واسطه مراکز آموزش تخصصی - کاربردی در موضوع حقوق بین‌الملل بشردوستانه بسیار کارا و سودمند است.^{۱۹} همچنین پیش‌بینی یک برنامه آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه، شامل سرفصلها، موضوعات تدریس، بخشها و ریز مباحث مورد نیاز برای آموزش ضروری است.

۴.۲. آموزش غیررسمی

ایران کشوری است که نهادهای غیررسمی آن نیز می‌توانند در امر آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه به کودکان، نوجوانان، جوانان و بزرگسالان مؤثر باشند. در کنار ابزارهای مدرن غیررسمی آموزش از جمله روزنامه، مجله، رادیو، تلویزیون، ماهواره، اینترنت، سایتها و وبلاگها، سینما، تئاتر، فرهنگ‌سرا و غیره، جامعه ایرانی از پیشینه خوبی در بهره‌برداری از ابزارهای سنتی و دیرینه آموزش غیررسمی برخوردار است. نقش تکایا، حسینیه‌ها، مساجد، شعر و موسیقی سنتی ایرانی، نگارش کتاب، برگزاری مراسم تعزیه و شبیه‌خوانی، نقالی و غیره در آموزش غیررسمی جوانان این مرز و بوم غیرقابل انکار است.^{۲۰} آموزش بسیاری از آموزه‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه از راه این نهادهای غیررسمی قابل پیگیری است. آنچه که در این زمینه می‌تواند این نهادهای سنتی را کارآمد و سودمند

نماید، برنامه‌ریزی و تنظیم مفاد مورد نظر برای آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه از سوی این نهاد‌های غیررسمی است. بسیاری از اصول حقوق بشردوستانه در متون حماسی دینی ایران یافت می‌شود.^{۲۱} نظم بخشیدن به این باورهای دینی و ملی جامعه ایرانی نقش فراتری را در آموزش فرهنگ صلح و مدارا در کشور به وجود می‌آورد. آموزش اصول حقوق بشردوستانه می‌تواند با همفکری و کمک متخصصین این موضوع با مقامات مسؤول در حوزه آموزشهای غیررسمی سنتی انجام پذیرد. بهره‌گیری از تجربه دیگر کشورها نیز در آمیزش فرهنگ سنتی با اصول حقوق بشردوستانه سودمند است. ژاپنی‌ها در این زمینه تلاش کرده‌اند تا اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه را با آموزه‌های بودا در هم آمیزند. تجربه ژاپن از جنگ جهانی دوم با بیش از سه میلیون قربانی سبب شد تا ژاپنی‌ها قدر صلح را به طور جدی و واقعی بشناسند و با بهره‌گیری از آموزشهای بودا، سنت قوی ژاپنی در نقش والدین نسبت به آموزش فرزندان و فهم نظام کنونی بین‌المللی اصول بشردوستانه، مدارا و صلح را در جامعه ژاپن نهادینه کنند.^{۲۲}

نتیجه‌گیری

رویدادهای پس از انقلاب اسلامی به ویژه جنگ درازمدت هشت ساله عراق علیه ایران، فرهنگ و ادبیات حقوق بشردوستانه را دچار چالشهای جدی نمود. نقض فاحش اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه از سوی کشوری متجاوز^{۲۳} و سکوت دیگر کشورها به ویژه قدرتهای بزرگ در کنار کوتاهی سازمانها و مراجع بین‌المللی، چالشهای جدی را متوجه ادبیات حقوق بشردوستانه کشور نمود. از سوی دیگر، انکار پیشینه‌های مثبت تاریخی در زمینه حقوق بشردوستانه و پیگیری راههای تازه‌ای که افق کوتاهی داشتند از جمله بیمهای پیش روی حقوق بین‌الملل بشردوستانه در این مقطع کشور بوده است. انتخاب نماد هلال در حالی که هیچ معبد ایرانی از این نماد بهره نمی‌برد و هیچ شهروند ایرانی خاطره‌ای از میاهات به این نماد را به یاد ندارد همراه با تحمیل جنگی به درازای هشت سال از سوی

یک کشور اسلامی و همسایه - عراق - با پشتیبانی همه کشورهای عرب از عراق آسیب فراوانی را متوجه روحیه شهروندان ایرانی نمود. با وجود این و به رغم نقض فاحش اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه از سوی کشور متجاوز و عدم توجه به این ماجرا از سوی دیگر کشورها، سربازان ایرانی هیچ‌گاه از حداقل استانداردهای حقوق بشردوستانه فروتر نیامدند. این موضوع - به رغم زیر پرسش بردن عملکرد نهادهای مدرن و رسمی بین‌المللی از سوی نظام و افکار عمومی کشور - برگرفته از آموزشهای غیررسمی و سنتی بود. بر پایه آن آموزشها، حسن رفتار با اسراء، عدم حمله به اماکن غیرنظامی، توجه به مجروحین و پیروی از اصول جوانمردانه در جنگ همواره از سوی رزمندگان ایرانی دنبال شد. اکنون جامعه ایرانی به رغم پایان جنگ تحمیلی، به شدت درگیر آسیبهای جنگهای منطقه است. در جنگ آمریکا علیه افغانستان و عراق بسیاری از چالشهای آن متوجه ایران گردید.

از سوی دیگر تحریم درازمدت اقتصادی ایران از سوی آمریکا همراه با تنشهای داخل کشور سبب شده است تا آسیبهای وارده بر روحیه و ادبیات حقوق بین‌الملل بشردوستانه همچنان در جای خود قرار داشته و حتی اعتبار آن با پرسش روبه‌رو شود. در چنین شرایطی آیا می‌توان آموزشهای رسمی را در گسترش فرهنگ و ادبیات حقوق بین‌الملل بشردوستانه در کشور کافی دانست؟ به ویژه اینکه توصیه شده است تا اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه به شکل فراگیر به همه شهروندان آموزش داده شود.^{۲۴} این موضوع بر پیچیدگی آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه در کشور می‌افزاید. همان طور که داده‌ها نشان می‌دهند شرایط، شیوه‌ها و راهکارهای آموزش حقوق بین‌الملل بشردوستانه از یک کشور به کشور دیگر فرق می‌کند.^{۲۵} بر این پایه، نویسنده بر این باور است که تواناییهای فراوان جامعه ایرانی در آموزش غیررسمی و سنتی همچنان بر گسترش ادبیات و فرهنگ حقوق بین‌الملل بشردوستانه کارساز است. ایران به لحاظ تاریخی از پیشینه خوبی در زمینه فرهنگ و ادبیات حقوق بین‌الملل بشردوستانه برخوردار است. بهره‌گیری از دستاوردهای باستانی و ملی در کنار آموزه‌های دینی و مذهبی بسیار راهگشا است. رویکرد و نگاه دوباره به تاریخ ایران باستان، شعر و موسیقی، جشنهای

نوروز و مهرگان و توجه به نقش تکایا، مساجد و حسینیه‌ها بسیار مهم است. همچنین در این زمینه، برنامه‌ریزی و بازخوانی عملکرد نهادها و گروه‌های مسؤول ضروری است. به علاوه، بررسی آسیب‌های حقوق بین‌الملل بشردوستانه نیازمند یک پژوهش دقیق علمی با بهره‌گیری از آزمون‌های آماری و روش پژوهشی پیمایشی است. در پایان بازخوانی چند نکته دارای اهمیت است:

۱. آموزش غیررسمی سنتی سودمندترین شیوه گسترش فرهنگ حقوق بین‌الملل بشردوستانه در اوضاع کنونی کشور است؛

۲. آموزش رسمی حقوق بشردوستانه کشور نیازمند بهره‌گیری از شیوه‌های مدرن آموزشی همچون مطالعه موردی، روش کلینیکی، شبیه‌سازی، سقراطی و پژوهش محور است؛

۳. بهره‌گیری از آموزش غیررسمی سنتی نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و علمی و درآمیختن ادبیات حماسی و دینی کشور با اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه مصرح در کنوانسیون‌های ژنو و پروتکل‌های الحاقی آن است؛

۴. بازخوانی ادبیات رسمی و غیررسمی کشور در موضوع حقوق بشردوستانه، اولویت درجه یک در برنامه‌ریزی‌های درازمدت کشور می‌باشد؛

۵. پیشرفت و گسترش فرهنگ حقوق بشردوستانه با مسایل کلان کشور گره خورده است. بدون حل مسایل عمده و مطرح در زمینه فرهنگ، اقتصاد، سیاست و صنعت نمی‌توان امید به فراگیری حقوق بشردوستانه در کشور داشت؛

۶. عملکرد و رفتار عادلانه قدرتهای بزرگ، سازمان‌های بین‌المللی و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ با جمهوری اسلامی ایران سبب رشد و تقویت فرهنگ حقوق بین‌الملل بشردوستانه در کشور می‌شود؛

۷. بهره‌گیری از روش‌های آماری و پژوهش‌های پیمایشی برای شناخت و درمان آسیب‌های وارده بر ادبیات و فرهنگ حقوق بین‌الملل بشردوستانه کشور ضروری است؛

۸. تأمل در چگونگی بهره‌گیری از سمبل‌های مدرن، ملی و سنتی امری ضروری است. در این زمینه، بهره‌گیری از سمبل هلال هنگامی که صهیونیستها فعالیت‌های گسترده‌ای را در به رسمیت شناساندن نماد ستاره داود یا جانشینی آن با شیر و خورشید آغاز کرده‌اند، ما را به تصمیم‌سازی خردمندانه و بهره‌گیری درست از نشانه‌های کنوانسیون‌های ژنو وادار می‌کند. ترغیب کشورهای نزدیک و هم‌سو نیز به بهره‌گیری از نشانه‌هایی که ریشه در تمدن و فرهنگ منطقه دارند سبب می‌شود تا همکاری‌هایی در آینده با کشورهای مشابه ما مانند تاجیکستان، آذربایجان، افغانستان و غیره انجام پذیرد.^{۲۶}

یادداشتها:

۱. بنگرید به:

James A. Bill and Robert Springborg, *Politics in the Middle East*, New York: Addison Wesley Longman, 2000.

2. Cristina Pellandini, *Le droit international humanitaire*, Geneve: CICR, 1996, p. 5.

3. Cristina Pellandini, *International Humanitarian Law*, Strasbourg: I.I.H.R, 1996, p. 1.

همچنین بنگرید به: مهدی ذاکریان، «حقوق بین‌الملل بشردوستانه: مواضع آمریکا و اسرائیل»، *فصلنامه مطالعات منطقه‌ای*، سال یکم، شماره ۲، بهار ۱۳۷۹، صص ۳۱-۴۴.

4. Marco Sassoli and Antoine A. Bouvier, *How Does Law Protect in War*, Geneva: ICRC, 1999, p. 67.

5. Ibid, pp. 67-68

۶. حسین مهرپور، *نظام بین‌المللی حقوق بشر*، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۷، ص ۲۴۶، برای آگاهی بیشتر بنگرید به:

Thomas Buergental, *International Human Rights*, St. Paul, Minn: West Publishing Co., 1996, PP. 298-262.

7. Brigitte Oederlin, *Droit international humanitaire*, Strasbourg: IIOH, 1998, P.3.

۸. پیتر اشتوکر، جلسه گفت‌وگوی دانشجویان درس حقوق بشر دوره دکترای حقوق بین‌الملل واحد علوم و تحقیقات با رییس دفتر نمایندگی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در ایران، ۱۳۸۲/۹/۱۹.

9. Hans Peter Gasser, *Le droit international humanitaire*, Geneve: Institut Henry Dunant, 1993, P.3.

10. CICR, *Qu'est que le droit international humanitaire*, Geneve: services consultifs en droit international humanitaire, CICR, 1998, P. 1.

11. Christophe Girod, "les voix de la guerre," *Faits et gestes*, No. 9, Mars 1955, p.1.
12. CICR, conventions de Geneve de 12 aout 1949 et Protocoles additionnels de 8 juin 1977: Ratification, Adhesions, et successions, <http://www.cicr.org/parties>. 20.05.2003. p. 8.
13. Umesh Kadam, "Teaching International Humanitarian Law: An Overview of an ICRC Dissemination Programme," *International Review of the Red Cross*, No. 841, 31.05.2001, p.167.
14. Dietmar Klemner, "Training in International Humanitarian Law," *International Review of the Red Cross*, No. 839, p.654.
15. Philippe Lavanchy, "The Diplomacy of UNHCR in Negotiating with Countries," *Lecture at Imam Sadeq University*, 9 December 2003, p.2.
۱۶. بنگرید به: مهدی ذاکریان، *تشییه‌سازی در روابط بین‌الملل*، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۸۳.
۱۷. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، *حقوق بین‌الملل بشردوستانه: پاسخ به سوالات شما*، ترجمه هاجر سیاه‌رستمی، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۱، ص ۱۹.
۱۸. همان.
۱۹. بنگرید به: مهدی ذاکریان، «تشییه‌سازی در روابط بین‌الملل (گفت‌وگو)»، *خبرنامه دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه*، سال یکم، شماره ۴، خرداد ۱۳۸۰، ص ۷.
۲۰. بنگرید به: ایرج وامقی، «تاثیر تمدن ایران باستان بر دیگر تمدنها»، *اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، سال پانزدهم، شماره یکم و دوم، مهر و آبان ۱۳۷۹، ۱۵۸-۱۵۷، صص ۱۹-۴.
۲۱. بنگرید به: محمدبن جمال‌الدین مکی‌العالمی، *اللمعه دمشقیه*، الجزء الثاني، کتاب *الجهاد، النجف الاشراف: منشورات جامعه النجف‌الدینی*، بی‌تا، صص ۴۰۰-۳۹۶.
- CICR, *Extraits des chroniques arabo-islamiques*, Caire: Elias Modern Press, 1993

۲۲. بنگرید به سخنرانی دکتر کوسه‌ئی موریموتو در میزگرد ژاپن و گفت‌وگوی تمدن‌ها، تهران: مرکز بین‌المللی گفت‌وگوی تمدن‌ها،

شهریور ۱۳۸۲.

۲۳. دبیرکل سازمان ملل متحد پس از بررسی مدارک و شواهد ملی گزارش اعلام نمود که عراق آغازگر و عامل جنگ تحمیلی

علیه ایران بوده است.

24. Umesh Kadam, op. cit.

25. Dietmar Klenner, op. cit.

۲۶. در این زمینه بسیاری از کشورهای حوزه تمدن ایرانی می‌توانند به سومین نماد شناسایی شده در کنوانسیون‌های ژنو بپیوندند.

بسیاری از کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز، افغانستان و غیره توان بالقوه رایزنی از سوی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی

ایران را دارند.